

آینده نگری روند تحولات و راهبردهای مدیریت رشد سکونت‌گاه‌های غیررسمی در

حریم پایتخت

رحیم سرور^۱

تاریخ دریافت: ۹۲/۰۵/۱۷
تاریخ پذیرش: ۹۲/۰۹/۱۹

از صفحه ۱ تا ۲۲

بزهشنامه جغرافیای انتظامی
سال اول، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۲

چکیده

تعریف جایگاه جدید برای نقش آفرینی حریم پایتخت در فرایند توسعه‌ی منطقه‌ی کلانشهری تهران در کنار معضلات ساختاری در زمینه‌های ساخت و ساز، تصرف‌های غیرقانونی و بخشی‌نگری مدیریت حاکم بر آن، سبب شده که مدیریت وضعیت کنونی در کنار ارائه تصویری از روند تحولات آینده، در کانون توجه محافل علمی و اجرایی قرار بگیرد. آینده‌نگری تحولات جمعیت و گسترش سکونت‌گاه‌های غیررسمی، یکی از اولویت‌هایی است که نه تنها خود به تنهایی محور بسیاری از جلسات و مطالعات شده است، بلکه تحقق‌پذیری برنامه‌های راهبردی مدیریتی نیز تا حدود زیادی به شناسایی و ارزیابی روندهای بلندمدت آن بستگی دارد، به همین اعتبار تهیه‌ی این مقاله در دستور کار قرار گرفت تا بتوان از رهگذر آن با ارائه مدلی از آینده‌نگری روند تحولات اسکان‌های غیررسمی در حریم پایتخت، بحثی هرچند مقدماتی در این رابطه آغاز کرد. هدف اصلی این مقاله، ورود مقدماتی به آینده‌نگری تحولات اسکان‌های غیررسمی در حریم تهران و ارائه راهبردهای مدیریتی است، نوع تحقیق، اسنادی - تحلیلی بوده و برای تدوین آن از انواع منابع و مستندات رسمی استفاده شده است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که در سناریوی خوش بینانه نیز شاهد تداوم روند رشد جمعیت و به تبع آن تداوم برخی معضلات در زمینه‌هایی همچون تصرف‌ها و تفکیک‌های غیرقانونی زمین، ساخت و سازهای غیررسمی و گسترش سکونت‌گاه‌های خودرو خواهیم بود، بنابراین جدیت اراده‌ی ملی به ارتقای موضوع حریم در نظام تصمیم‌گیری، به‌کارگیری ساختار مدیریتی فراگیر و مختص حریم در سطوح کلان و میانه در کنار بازبینی قوانین و مقررات و شناسایی خلاءهای فضایی - عملکردی و ارائه‌ی ساختار مدیریتی یکپارچه از جمله سیاست‌هایی است که می‌تواند به تعدیل وضعیت و کاهش اثرات منفی در کنار توانمندسازی امکانات مادی و انسانی موجود در این حوزه بپردازد.

کلید واژه‌ها: مدیریت راهبردی، آینده‌نگری، مدل‌سازی، حریم تهران، اسکان غیررسمی.

مبانی نظری تحقیق

در طول دو دهه‌ی گذشته تحت تأثیر تحولات عمومی جامعه‌ی بشری که معمولاً از آن به عنوان عصر پسامدرن یا عصر سرمایه‌داری سازمان و عصر جهانی‌شدن نام برده می‌شود، شکل سکونت‌گاه‌های انسانی و به‌ویژه کلان‌شهرها وارد مرحله تغییر کیفی شده است. این تحولات سه عرصه‌ی اصلی تحول در بنیادهای اقتصادی-اجتماعی، تحول در ساختار فضایی کلان‌شهرها و تحول در برنامه‌ریزی و مدیریت کلان‌شهرها را در بر می‌گیرد.

برآیند همه‌ی این تغییرات، پیدایش نوعی سکونت‌گاه وسیع و پیچیده است که از نظر فضایی متکی بر مرکز واحد و روابط مرکز-پیرامون و سلسله مراتب نیست، بلکه بیشتر به صورت مجموعه‌های پراکنده، چند مرکزی و شبکه‌ای عمل می‌کند. این پدیده جدید، تفاوت اساسی با مفهوم کلان‌شهر یا متروپل دارد، به همین دلیل برای معرفی و توصیف آن به‌تازگی اصطلاح «شهر-منطقه» رواج پیدا کرده است. برنامه‌ریزی و مدیریت شهر-منطقه‌ها در چارچوب الگوهای رایج قبلی امکان‌پذیر نیست و در واقع نوعی نگرش جهانی و راهبردی در مقیاس کلان دارند که بر اقدامات محلی و تدریجی فرد تأکید می‌ورزد، برخی از نکات مهم و آموزنده‌ی چنین الگوی جدیدی عبارت است از:

- تبعیض و فاصله‌ی اقتصادی و اجتماعی در سطح شهر-منطقه‌ها ابعاد و شکل جدیدی پیدا کرده است.
- موضوع هویت چندگانه و تنوع خرده‌فرهنگ‌ها در سطح شهر-منطقه به یک مسأله مهم جامعه‌شناختی تبدیل شده است.
- مدیریت شهر-منطقه‌ها به نحو فزاینده‌ای به سمت مدیریت محلی و حکم‌روایی شهری گرایش پیدا کرده است.
- گسترش چند هسته‌ای کلان‌شهرها به صورت یک واقعیت درآمده است.

- فرایند شکل‌گیری و گونه‌شناسی سکونت‌گاه‌های غیررسمی متحول شده و الگویی منعطف از شکل رسمی تا غیررسمی را می‌توان در کنار وسعت‌گیری روزافزون آن مشاهده کرد (مه‌دیزاده، ۱۳۸۳: ۲۷).

به تبع چنین تحولات بنیادی، اگر در دهه‌های ۱۳۴۰ یا ۱۳۵۰ اصطلاح حاشیه‌نشینی در ادبیات توسعه شهری ایران می‌توانست دلالت بر فضاهای مسکونی پیرامونی برخی شهرهای بزرگ داشته و همین عنوان می‌توانست بیانگر صورت مساله و به نوعی راه حل آن نیز باشد، اما در سال‌های اخیر با دگرگون شدن شرایط جهانی و داخلی، به اصطلاحی کلی با مصداق‌هایی پیچیده تبدیل شده که توصیف و تبیین پدیده مورد نظر، خارج از توان آن است. اگر در اواسط دهه‌ی ۱۳۵۰ چنین سکونت‌گاه‌هایی با سیمای کالبدی نابسامان و البته در مقیاسی بسیار محدود به مثابه نمادی از فقر مطلق و بی‌عدالتی اجتماعی و با عنوان‌هایی از قبیل حلبی‌آباد یا گودنشین‌ها، دلایل شکل‌گیری آن‌ها ساختاری عنوان می‌شد، اکنون به نظر می‌رسد که ترکیبی از زندگی رسمی و غیررسمی در این محلات به چشم می‌خورد که نشان از روی آوردن تعدادی زیادی از ساکنین شهرها به این محله‌ها دارد. البته نباید از نظر دور داشت که هنوز اصطلاح حاشیه‌نشینی، می‌تواند معنا و کاربرد روشنی داشته باشد که عبارت است از؛ کنار گذاشته شدن یا به حاشیه رانده شدن برخی از گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی از گستره‌ی نظام برنامه‌ریزی و توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی و به بیان دیگر، شهروندزدایی کم درآمدها. بی‌تردید روند توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی در چند دهه‌ی گذشته هرگز متوقف نشده است، ولی می‌توان گفت که با گسترش و ساخت‌یابی پدیده‌ای که به آن حاشیه‌نشینی اطلاق می‌شود، از میزان پایداری روند این توسعه کاسته است و می‌تواند دستاوردهای کنونی آن را نیز مورد تهدید قرار دهد (کارگر و سرور، ۱۳۹۰: ۷۳).

علاوه بر موارد مذکور، یکی از اهداف اصلی نظام‌های مدیریت شهری، هدایت و کنترل توسعه‌ی کالبدی-فضایی شهرها است. فارغ از تأثیرپذیری فرایند سازمان‌یابی کالبدی شهرها از بسترها و ساختارهای طبیعی شهر، نظام مدیریت شهری نیز یکی از عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار در الگوی توزیع، مکان‌یابی و شیوه و نوع سکونت است. بررسی‌های به عمل آمده نشان می‌دهد

که مدیریت شهری در ایران در چارچوب نظام اداری-سیاسی متمرکز کشور جایگاه روشن و مشخصی ندارد، به طوری که عناصر متعددی از سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی با اهداف، گرایش‌ها و برنامه‌های مجزا در مدیریت شهری ایران دخیل هستند. این امر باعث ایجاد ناهماهنگی‌ها و افتراق‌هایی در نظام مدیریت توسعه شهری به‌ویژه منطقه کلانشهری مانند تهران شده است. بر اساس یافته‌های مؤلف، مهم‌ترین نقاط ضعف نظام مدیریت شهری تهران در عرصه مدیریت تحولات کالبدی-فضایی، بدین شرح استدلال شده است؛ «تفرق در قلمرو عملکردی-فضایی مدیریت توسعه شهری، تفرق سازمانی-عملکردی، تفرق سیاستی بین سطوح مدیریتی و بخش‌های مختلف عملکردی، تفرق در منافع خصوصی افراد و گروه‌ها و منافع عمومی مورد تأکید سیاست‌های مدیریت شهری و تفرق سیاسی-حکومتی در مدیریت منطقه کلان‌شهری تهران. غلبه بر این ناهماهنگی و تفرق‌ها،^۱ مستلزم ارتقاء جایگاه نهادهای مدیریتی محلی و منطقه‌ای در ساختار کلان‌مدیریتی سرزمینی کشور است.» (کاظمیان، ۱۳۹۰: ۱۲).

مجموعه عوامل مذکور در حوزه‌ی تحولات ساختاری در مقیاس جهانی و ملی، در کنار الگوهای موجود مدیریت فضا، نامعادلاتی را در حریم و پیرامون مناطق کلان‌شهری شکل داده که تجلی عینی آن را در تصرف‌ها و تفکیک‌های غیرقانونی زمین، ساخت و ساز غیررسمی و معضلات ناشی از بازتولید چنین الگویی از سکونت نابهنجار را در شرایط اقتصادی و اجتماعی می‌توان مشاهده کرد. بنابراین ریشه‌یابی بروز چنین معضلاتی را می‌توان از ابعاد و در سطوح مختلف به کمک نظریات مختلف مورد کنکاش و بررسی قرار داد، همچنان که رفع آن نیز مستلزم راهبردهای متعدد و هماهنگ در سطوح مختلف است.

طرح مساله

براساس بررسی‌های صورت گرفته و نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰، از کل جمعیت حدود ۱۰/۵ میلیون نفری حریم تهران، حدود ۲۰ درصد در سکونت‌گاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند که این مساله مشکلات مدیریتی متعددی را از فشار بر عرصه‌های زیست محیطی گرفته تا مسائل اقتصادی و اجتماعی به بار آورده است. ضرورت دستیابی به چشم‌اندازی روشن از روند رشد سکونت‌گاه‌های غیررسمی با هدف تعیین راهبردها و راهکارهای اجرایی حل مساله، از جمله دغدغه‌های مهم مدیریت منطقه‌ی کلان‌شهری تهران محسوب می‌شود، به نحوی که به جرأت می‌توان گفت که صیانت و ساماندهی حریم تا حدود زیادی به نظم و نسق بخشیدن به مسأله‌ی مدیریت زمین و نحوه‌ی ساماندهی و توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی گره خورده است. از طرف دیگر تداوم مهاجرت و رشد جمعیت حریم و منطقه کلان‌شهری تهران (حدود ۳/۵ میلیون نفر تا سال ۱۴۰۵)، تعدد و ناهماهنگی در مدیریت حریم و عمیق بودن ماهیت اصلاحات ساختاری از مؤلفه‌های مؤثر در گسترش ابعاد اسکان غیررسمی تا سال ۱۴۰۵ است (طرح و کاووش، ۱۳۹۰)، بنابراین مساله‌ی اصلی، وقوف بر آینده‌نگری نظام سکونت در کنار نحوه‌ی مدیریت و ساماندهی آن است.

روش و مراحل تحقیق

نوع مقاله حاضر، کاربردی و روش آن مبتنی بر اسنادی-پیمایشی است و برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های تحلیل اسناد و بازدیدهای میدانی استفاده شده که مراحل آن به شرح زیر بوده است:

– بررسی پیشینه‌ی مطالعات صورت گرفته در زمینه سکونت‌گاه‌های غیررسمی منطقه کلان‌شهری تهران؛^۱

۱ - عمده اسنادی که در طول حداکثر ۱۰ سال اخیر به بحث سکونتگاه‌های غیررسمی منطقه کلان‌شهری تهران پرداخته‌اند، عبارتند از:

- طرح راهبردی حریم تهران، ۱۳۹۰ شهرداری تهران.
- استانداری تهران، ۱۳۸۶، « طرح ساماندهی مهاجرت کشور و تهران (سند مهاجرت معکوس ار تهران) »
- استانداری تهران، ۱۳۸۵، «سند ملی توسعه استان تهران»
- شهرداری تهران، ۱۳۸۶، اسناد طرح جامع شهر تهران
- مهندسين مشاور آريان راود ۱۳۸۶ « طرح ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی اسلامشهر» (مرحله اول)

- تحلیل نتایج سرشماری‌های دوره‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ در محیط SPSS؛
- بازسازی آمار و ارقام سرشماری‌های دوره‌های قبل بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی- اداری به‌منظور دستیابی به مقایسه روندهای جمعیتی و مهاجرت به تفکیک شهرستان‌های واقع در حریم؛
- بازدید میدانی از سکونت‌گاه‌های غیررسمی حوزه‌ی اسلامشهر- رباط کریم و پاکدشت- ورامین با هدف تطبیق نتایج مطالعات و تحلیل آمارها با واقعیت‌های محلی و مصاحبه با برخی مدیران شهرستان‌های یادشده.

جامعه مورد مطالعه

در طرح جامع حریم پایتخت، محدوده‌ی مورد نظر برای تهیه طرح به این صورت معرفی شده است؛ حریم پایتخت، محدوده‌ای است به وسعت ۵۹۲۰ کیلومتر مربع، به مرکزیت شهر تهران که ۲۳ شهر (اسلامشهر، اندیشه، باغستان، باقرشهر، بومهن، پردیس، پرند، چهاردانگه، حسن‌آباد، رباط کریم، شاهدشهر، شهریار، صالح‌آباد، صباشهر، فردوسییه، فشم، قدس، کهریزک، گلستان، لواسان، نسیم‌شهر، نصیرآباد، وحیدیه)، ۲۳۷ روستا، ۹۴ آبادی با جمعیت کمتر از ۱۰۰ نفر و ۸۴ آبادی خالی از سکنه را در بر می‌گیرد (نقشه شماره یک). مطابق سرشماری سال ۱۳۸۵، جمعیت رسمی این محدوده معادل ۱۰۳۱۳۱۰۳ نفر بوده است و پیش‌بینی شده که تا سال ۱۴۰۵، به حدود ۱۳۷۸۸۰۰۰ نفر برسد که تعداد ۲۴۵۷۰۰۰ نفر ساکن ۲۳ شهر و ۱۷۰۱۰۰۰ نفر ساکن روستاهای حریم پایتخت خواهند بود (سرور، ۱۳۹۰: ۲۳).

بررسی و تحلیل تحولات جمعیت و سکونت

بررسی و تحلیل جمعیت شهری

براساس آخرین نتایج سرشماری نفوس و مسکن (۱۳۸۵)، جمعیت نقاط شهری واقع در حریم پایتخت، ۹ میلیون ۵۲۱ هزار نفر است که براساس برآورد، جمعیت نقاط شهری واقع در حریم پایتخت در سال ۱۴۰۵ به رقم ۱۲ میلیون ۷۷۰ هزار نفر می‌رسد. به عبارت دیگر با افزایش معادل ۳ میلیون ۷۱۹ هزار نفر روبرو خواهیم بود. در افق طرح، ۹ شهر با بیش از ۱۰۰ هزار نفر جمعیت خواهیم داشت. افزایش جمعیت متعاقب خود، زمینه افزایش بهره‌برداری از اراضی با مقاصد گوناگون سکونت و فعالیت را به همراه خواهد داشت که با توجه به سطح ثابت اراضی در دسترس، گسترش قانونی و یا غیر برنامه‌ریزی شده محدوده‌ی شهرها را شاهد خواهیم بود (طرح و کاوش، ۲۷۱۳۹۰).

۱. وجود ۲۲ نقطه شهری علاوه بر شهرهای ری، تهران و شمیرانات در سطح محدوده‌ی حریم پایتخت.

۲. وجود چهار شهر بالای ۳۵۰ هزار نفر در حریم پایتخت در سال ۱۴۰۵.

۳. رشد جمعیت شهرها در سال ۱۴۰۵ زمینهای اتصال مرز محدوده‌ی شهرهای واقع در حریم فراهم را می‌کند و وضعیتی مشابه شهر تهران، ری و شمیرانات به وجود می‌آورد (روستا، ۱۳۹۰: ۲۴).

۴. وجود روستاهای پرجمعیت، باعث ایجاد شهرهای جدید یا افزایش جمعیت شهرهای موجود ناشی از ادغام آن‌ها در محدوده‌ی شهرهای کنونی به صورت منفصل یا پیوسته خواهد شد.

جدول شماره ۱: تحولات جمعیتی شهرستان‌های حریم و آینده نگری آن

شهر	جمعیت سال ۱۳۸۵ (هزار نفر)	شهر	برآورد جمعیت سال ۱۴۰۵ (هزار نفر)	جمعیت سال ۱۳۸۵ (هزار نفر)	برآورد جمعیت سال ۱۴۰۵ (هزار نفر)
تهران	۷۷۹۸	چهاردانگه	۱۰۰۱۶	۴۲	۵۵
اسلامشهر	۳۵۷	پردیس	۴۸۱	۲۵	۱۱۴
گلستان	۲۳۲	وحیدیه	۳۹۶	۲۵	۳۷
قدس	۲۳۰	نصیرآباد	۳۵۱	۲۴	۴۵
شهریار	۱۸۹	حسن آباد	۳۶۲	۲۰	۳۲
نسیم شهر	۱۳۶	فردوسیه	۱۸۹	۱۹	۳۱
اندیشه	۷۶	شاهدشهر	۱۵۴	۱۹	۲۶
رباط کریم	۶۳	صباشهر	۹۹	۱۸	۲۶
صالح آباد	۵۴	لوانسان	۸۰	۱۵	۲۲
باقر شهر	۵۳	کهریزک	۶۷	۱۰	۱۳
باغستان	۵۲	فشم	۹۵	۷	۹
بومهن	۴۳	جمع	۷۲	۹۵۲۱	۱۲۷۷۰

ماخذ: طرح و کاوش، ۱۳۹۰

بررسی و تحلیل جمعیت روستایی

جمعیت نقاط روستایی در سال ۱۳۸۵ معادل ۴۷۴۷۳۵ نفر بوده است و در همین سال بیش از ۴۰ نقطه روستایی، بیشتر از ۵ هزار نفر جمعیت وجود داشته که طبق قانون با تشخیص فرماندار و یا صراحت قانون (نقاط بیش از ۱۰ هزار نفر جمعیت) زمینهای تبدیل شدن به نقطه‌ی شهری مستقل (در صورت مرکز بخش شدن) و یا الحاق

به نقاط شهری مجاور را دارند. بدیهی است که با رشد جمعیت تا سال ۱۴۰۵ بر تعداد روستاهای مستعد الحاق به نقاط شهری و یا شهرشدن افزوده می‌شود. از مجموع ۴۱۵ آبادی در وضع موجود، تعداد ۳۳۱ آبادی دارای جمعیت هستند. وجود ۸۴ آبادی تخلیه شده، خود از روند مهاجرت به روستاهای مجاور و یا نقاط شهری به منظور برخورداری سریع‌تر از فرصت‌های شغلی و امکانات رفاهی حکایت می‌کند که ادامه‌ی این روند، مخاطرات جدی در زمینه‌ی برنامه‌ریزی شهری ایجاد می‌کند و به حاشیه‌نشینی دامن می‌زند. پیش‌بینی می‌شود تا سال ۱۴۰۵، جمعیت روستایی واقع در حریم پایتخت بالغ بر ۷۳۹۶۲۲ نفر باشد (روستا، ۱۳۹۰: ۱۱). تحلیل افزایش جمعیت نقاط روستایی نشان می‌دهد که:

۱. وجود نقاط روستایی پرجمعیتی که کانون توجه اسکان‌های غیررسمی محسوب می‌شوند، قابل پیش‌بینی است.
  ۲. با توجه به روند رشد جمعیت و ادغام نقاط سکونتی در یکدیگر، زمینه‌ی شکل‌گیری کانون‌های شهری جدید در سطح حریم با استفاده از قوانین موجود قابل پیش‌بینی است.
  ۳. وجود ۵۹ روستای دارای جمعیت بالاتر از ۲۵۰۰ نفر، فشار حقوقی برای ادغام در نقاط شهری و یا ایجاد شهرهای جدید را مدام و به شدت افزایش می‌دهد.
  ۴. نفوذ و گسترش محدوده‌های شهری و روستایی به اراضی بلافصل مجاور و دارای قابلیت کشاورزی (همان منبع: ۱۵).
- علاوه بر این، به موجب قانون امکان شکل‌گیری شهرها و تغییر خط محدوده‌ی حریم نیز وجود دارد که این امر موجب ناپایداری قلمرو تحت مدیریت و تحریک زمینه‌های تصرف و ساخت و سازهای غیراصولی می‌شود. تغییر در محدوده‌ی قلمروی تحت مدیریت، اغلب با کاهش سطوح تحت مدیریت همراه است که این امر به معنای از دسترس خارج شدن محدوده از منظر برنامه‌ریزی و انتفاع اقتصادی است. بنابراین ناپایداری قلمرو، خود موجب تشدید روند انتفاع مالی از محدوده‌ی تحت پوشش و

افزایش صدور مجوز در قلمروی کنونی است. بدیهی است این امر به معنای اشغال هرچه سریع‌تر زمین‌های حریم و حاشیه شهرهای نوپا و گسترش‌های پراکنده است.

بررسی و تحلیل روند جمعیت‌پذیری سکونت‌گاه‌های غیر رسمی منطقه شهری تهران

رشد و گسترش کالبدی تهران به لحاظ جغرافیایی، به رغم حدود سیزده برابر شدن جمعیت آن در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۴۵، به صورت پیوسته و در اطراف هسته‌ی قدیمی آن صورت می‌گرفت و هنوز در خارج از خود تأثیر چندانی نگذاشته بود. این جریان چنان بود که در سال ۱۳۴۵ بزرگترین کانون جمعیتی اطراف تهران، شهر کرج، جمعیتی حدود ۴۴ هزار نفر داشت (شیخی، ۱۳۸۰: ۱۷).

اما از این زمان به بعد، توسعه‌ی شبکه‌ی راه‌های ملی و منطقه‌ای متصل‌کننده‌ی تهران به سایر نقاط کشور و همچنین استقرار صنایع جدید و دیگر فعالیت‌های نیازمند زمین وسیع و ارزان در اطراف تهران و نیز انتقال بعضی از فعالیت‌های مزاحم شهری به خارج از شهر و علاوه بر این‌ها، محدودیت‌های پیش‌بینی شده در طرح جامع مصوب، باعث شد که شهرها و آبادی‌های واقع در اطراف تهران به سرعت گسترش یابند، کانون‌های جمعیتی جدیدی حول راه‌های ارتباطی اصلی شکل گرفت، تعداد شهرها افزایش پیدا کرد و به تدریج «منطقه کلان‌شهری تهران» یا «مجموعه‌ی شهری تهران و شهرهای اطراف آن» شکل گرفت. امروز این مجموعه بخش اعظم سطح استان تهران را تشکیل می‌دهد. آمار نشان می‌دهد که طی چهار دهه ۴۵ تا ۸۵ جمعیت محدوده‌ی قانونی شهر تهران حدود ۲/۵ برابر شده و از ۲/۷۲ به ۷/۵ میلیون نفر رسیده است، در حالی که در همین مدت جمعیت بقیه‌ی استان تهران حدود ۷/۵ برابر شده و از حدود ۷۳۶ هزار نفر به بیش از ۵ میلیون نفر افزایش یافته است. می‌توان گفت که سهم تهران از جمعیت استان از حدود ۷۹ درصد در سال ۱۳۴۵ به کمتر از ۶۰ درصد در سال ۱۳۸۵ کاهش پیدا کرده است.

جدول شماره ۲: سهم جمعیت محدوده شهر تهران نسبت به جمعیت کل استان

سایر شهرهای استان		محدوده شهر تهران		جمعیت کل استان تهران (نفر)	مقطع زمانی
درصد از جمعیت استان	جمعیت (نفر)	درصد از جمعیت استان	جمعیت (نفر)		
۲۱/۳	۷۳۶,۰۰۰	۷۸/۷	۲,۷۲۰,۰۰۰	۳,۴۵۶,۰۰۰	۱۳۴۵

۳۴/۷	۳,۵۸۵,۰۰۰	۶۵/۳	۶,۷۵۹,۰۰۰	۱۰,۳۴۴,۰۰۰	۱۳۷۵
۴۲	۵,۷۰۲,۱۱۸	۵۸	۷,۸۶۵,۹۱۷	۱۳,۴۱۳,۴۳۸	۱۳۸۵

مأخذ: تحلیل‌های نگارنده بر اساس نتایج سرشماری مرکز آمار ایران

طی این سه دهه، آبادی و شهرهای کوچک واقع در دشت‌های حاصل‌خیز جنوب و غرب تهران و کرج با رشدی فوق‌العاده، بزرگ‌تر شد و مراکز سکونتی جدیدی نیز در مدتی کوتاه در اطراف آن‌ها شکل گرفت. تعداد شهرهای استان تهران از چهار شهر در سال ۱۳۳۵ به ۱۵ شهر در سال ۱۳۵۵ و ۲۵ شهر در سال ۱۳۷۵ رسید (مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۳). با تبدیل ۱۱ مرکز مسکونی پرجمعیت دیگر به شهر در سال ۱۳۷۶، تعداد مراکز شهری به ۳۶ شهر و این تعداد در سرشماری سال ۱۳۸۵ به ۵۱ نقطه شهری رسید. جمعیت کرج از حدود ۴۴ هزار نفر در سال ۱۳۴۵ به حدود یک میلیون و چهار هزار نفر در سال ۱۳۸۵ رسید. اسلامشهر که در سال ۱۳۴۵ یک آبادی هزار نفری بود، در سال ۱۳۸۷ به شهری حدود ۵۰۰ هزار نفری تبدیل شد و جمعیت شهرهای متعدد مهم دیگری مثل قدس، قرچک، ورامین و... نیز از صد هزار نفر گذشت. در همین دوره، ۳۴ نقطه شهری زیر ۵۰ هزار نفر، ۱۱ شهر زیر ۱۵۰ هزار نفر، ۶ شهر زیر ۳۰۰ هزار نفر و ۳ شهر بیش از ۵۰۰ هزار نفر در استان سرشماری شده است (طرح و کاوش، ۱۳۹۰).

طی سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۶۵، به‌جز تهران که طرح جامع داشت و تا حدودی هم کرج، حوزه اسلامشهر و رباط کریم تابع هیچ نوع سیاست و راهبرد و برنامه‌ی جامعی با هدف هدایت و کنترل توسعه‌ی هماهنگ نبوده و عمدتاً حاصل اسکان غیررسمی گروه‌های کم‌درآمد در اراضی حاشیه و اطراف آبادی‌ها و شهرها و راه‌های اصلی منطقه بوده است. در فاصله ۳۰ ساله ۸۵ - ۱۳۵۵ حدود ۴۰ درصد از هشت میلیون نفر اضافه جمعیت مجموعه به طور غیر رسمی اسکان یافته‌اند (سرور، ۱۳۸۸: ۱۲).

بزرگترین شهرهای منطقه پس از تهران و کرج، یعنی اسلامشهر، قدس، قرچک و... حاشیه‌نشین‌هایی بودند که به طور غیر رسمی شکل گرفته و سپس به شهر تبدیل شده‌اند. تنها طی ده ساله‌ی ۸۰ - ۱۳۷۰ چهار شهر عمده از نه شهر جدید آن یعنی اکبر آباد، ملارد، پاکدشت و حسن‌آباد با مجموع جمعیت بیش از ۳۵۰ هزار نفر جزو مراکز

حاشیه‌نشین بوده‌اند. طی یک سال گذشته از نه آبادی تبدیل شده به شهر، هشت آبادی (باقرآباد، سلطان آباد و...) در زمره مراکز حاشیه‌نشین بوده‌اند. در حال حاضر ۱۷ مرکز حاشیه‌نشین که هر یک بیش از ده هزار نفر جمعیت دارند در انتظار نوبت شهر شدن هستند. در تمام این دوران به رسمیت شناختن مراکز مسکونی و تبدیل آن‌ها به شهر در نهادهای مسئول، همواره پس از شکل‌گیری بدون برنامه‌ی کانون‌های جمعیتی و بروز مشکلات و نابسامانی‌های زیاد صورت گرفته است.

علاوه بر اسکان جمعیت، نحوه‌ی استقرار فعالیت‌ها در منطقه نیز طی این مدت تابع هیچ نوع سیاست و برنامه و طرح کلی نبوده است. طرح‌های عمرانی و عمومی مثل شهرک‌های صنعتی، شهرهای جدید، مراکز آموزش عالی، مراکز خدماتی گوناگون و ... به صورت موردی و در چارچوب برنامه‌های بخشی و بدون هماهنگی با یکدیگر در منطقه مستقر شده‌اند. صدور مجوز برای فعالیت‌های بخش خصوصی نیز در نهادهای مختلف و بدون هماهنگی و تبعیت از برنامه و طرحی واحد انجام شده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان، ۱۳۸۵: ۲۳). گستردگی ابعاد اسکان غیررسمی، مجموعه را با عوارض سیاسی و اجتماعی ناشی از شکل‌گیری تمرکزهای جمعیتی فقیر و محروم و مسائل و مشکلات کارکردی و زیست‌محیطی متعددی روبرو کرده است.

یافته‌های تحقیق (سناریوهای آینده‌نگری گسترش سکونت‌گاه‌های غیررسمی)

پس از آشنایی با روند تحولات جمعیت، مهاجرت و شهرنشینی و وضعیت کنونی مدیریت حریم پایتخت، می‌توان به ارائه تصویری از آینده پدیده پرداخت. در همین رابطه شایان ذکر است که آینده‌نگری وضعیت اسکان غیررسمی تهران تابع پیچیده‌ای از مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، مدیریتی، جمعیتی و نظایر آن است، ولی در کلان‌نگری می‌توان دو گزینه متضاد را به شرح زیر بیان کرد:

گزینه اول: نگاه بدبینانه (تداوم و بعضاً گسترش ابعاد معضلات اسکان غیررسمی) در صورت:

۱. روند رشد جمعیت و تداوم مهاجرت به منطقه‌ی کلان‌شهری تهران به‌واسطه فقدان تعدیل چشمگیر شاخص‌های نابرابری‌های منطقه‌ای.

۲. جدیت کمتر در رفع چالش‌های پیش‌رو در پیاده‌سازی برنامه‌های مصوب برای ساماندهی، کنترل و نظارت بر تحولات اراضی پیرامون شهرها و روستاهای واقع در حریم.
  ۳. تداوم تمرکزگرایی و تفرق‌های موجود در نظام مدیریت و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای.
  ۴. تداوم جدایی برنامه‌های کالبدی- فضایی شهرها و مناطق از تحلیل‌ها و برنامه‌های اقتصادی- اجتماعی.
  ۵. جدیت کمتر در اصلاح نظام مدیریت و سیاست‌گذاری زمین و همچنین رفع خلاءها در مجموعه ضوابط و مقررات ساماندهی فضاهای شهری و روستایی و ساخت و ساز در محدوده‌های خدماتی و اراضی حریم.
  ۶. زمان‌بر بودن ظهور اثرات اجرایی کردن طرح‌های مصوب ساماندهی و توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی واقع در حریم.
  ۷. طولانی شدن زمان ابلاغ مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در خصوص تصویب طرح جامع حریم تهران و وجود تعارضات قانونی بین این مصوبه با قانون تعاریف محدوده و حریم و نیز احتمال اندک در اجرایی شدن «سازمان مدیریت حریم» پیشنهادی طرح راهبردی حریم تهران.
- گزینه دوم:** نگاه خوش‌بینانه (تحقق برنامه‌های ساماندهی و توانمندسازی) در صورت:
- ۱- کاربست علمی رویکرد راهبردی- ساختاری و CDS در تهیه طرح‌های توسعه شهری (به‌ویژه جامع و تفصیلی) و در عین حال رفع ایرادات موجود در فرایند تهیه، بررسی و تصویب و اجرای طرح‌های توسعه شهری.
  - ۲- ابلاغ و اجرایی شدن طرح‌های مصوب برای حریم تهران از حیث توسعه صنعتی، گردشگری، حفاظت، ساماندهی و توانمندسازی اسکان‌های غیررسمی و ...
  - ۳- فعال‌سازی زمینه‌های اشتغال‌زایی و تضعیف تدریجی زمینه‌های اشتغال غیررسمی و به‌ویژه فقر.

۴- رویکرد به تمرکززدایی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی (تراکم‌زدایی در اجرا و تصدی‌گری امور و تمرکزگرایی در سیاست‌گذاری، نظارت و کنترل).

۵- پیاده‌سازی نظام مدیریت یکپارچه منطقه‌ی شهری تهران و همچنین تلاش در ارزیابی و سپس اجرای الگوی سازمان مدیریت حریم پیشنهادی طرح راهبردی حریم پایتخت.

۶- رفع تدریجی مؤلفه‌های نابرابر ساز فضایی - اقتصادی و اجتماعی در کلیه سطوح.

گزینه سوم: (گزینه واقع بینانه)

به‌منظور دستیابی به توافق حداکثری بر روی این سناریو در ابتدا لازم است با روندهای کنونی که ترسیم‌کننده‌ی آینده مسأله است، آشنا شویم:

تحلیل چشم انداز بلند مدت گسترش سکونت‌گاه‌های غیررسمی

۱. بزرگترین

شهرهای مجموعه غیر از تهران و کرج، یعنی اسلامشهر، شهرقدس، گلستان، نسیم شهر، قرچک و غیره حاشیه‌نشین‌هایی بوده‌اند که بعد از مدتی به شهر تبدیل شده‌اند (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۸۳: ۴۲).

۲. توسعه

سکونت‌گاه‌ها در این محدوده مبتنی بر آهنگ شتابان و بدون برنامه است. این روند منجر به شکل‌گیری سکونت‌گاه‌های جدید، بی‌ضابطه و پراکنده شده و روند گسترش آتی سکونت‌گاه‌های موجود را نیز شدت بخشیده است.

۳. برآوردها نشان می‌دهد که طی ۳۰ سال، یعنی ۱۳۵۵ - ۱۳۸۵، حدود ۴۰ درصد از ۵ میلیون نفر اضافه جمعیت منطقه به صورت غیررسمی اسکان یافته‌اند.

۴. بر اساس

پیش‌بینی‌ها تا سال ۱۴۰۴ چهار شهر بالای ۳۵۰ هزار نفر در حریم پایتخت شکل خواهد گرفت (طرح و کاوش، ۱۳۹۰: ۴۱).

۵. از نُه شهر تازه
تأسیس منطقه در فاصله سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۷۵، چهار شهر عمده آن یعنی اکبرآباد، ملارد، پاکدشت و حسن آباد با مجموع حدود ۳۰۰ هزار نفر جمعیت جزو کانون‌های اسکان غیر رسمی بوده‌اند (زنجانی، ۱۳۸۶: ۳۳).
۶. از نُه آبادی که
بعد از ۱۳۷۵ به شهر تبدیل شده‌اند، هشت آبادی در زمره کانون‌های اسکان غیر رسمی بوده‌اند (مانند باقر آباد، سلطان آباد و غیره).
۷. در حال حاضر
نیز ۱۷ کانون اسکان غیر رسمی که هر یک بیش از ۱۰ هزار نفر جمعیت دارند، در انتظار شهر شدن هستند.
۸. طی این مدت
برنامه‌های رسمی بخش مسکن، مانند واگذاری زمین و حمایت‌های مالی و نیز طرح‌های شهرسازی به دلیل فقدان توجه به توانایی‌ها و امکانات کم درآمدها قادر به جلوگیری از روند رو به افزایش اسکان غیر رسمی نبوده‌اند، به عنوان مثال در حالی که طبق نتایج سرشماری‌های رسمی در فاصله ده‌ساله ۱۳۷۵ - ۱۳۸۵ مجموعه شهری تهران با بیش از ۲ میلیون و ۴۰۰ هزار نفر افزایش جمعیت روبرو بوده است و جمعیت آن از حدود ۷ میلیون و ۹۳۰ هزار نفر به ۱۰ میلیون و ۳۵۰ هزار نفر افزایش یافته، مجموع شهرهای جدید در دست احداث مجموعه، یعنی پردیس، پرند، اندیشه و هشتگرد تاکنون نتوانسته‌اند بیش از ۱۰۰ هزار نفر جمعیت جذب کنند (زنجانی، ۱۳۸۶: ۲۹).
۹. تفرق‌های
مدیریتی و گستردگی ابعاد اسکان غیر رسمی حریم، منطقه را با عوارض سیاسی و اجتماعی ناشی از شکل‌گیری تمرکزهای جمعیتی فقیر و محروم و مسائل و مشکلات کارکردی و زیست محیطی متعددی روبرو کرده است.

براساس بررسی‌های صورت گرفته حداقل تا پانزده سال آتی (۱۴۰۵) شاهد رشد سکونتگاه‌های غیررسمی خواهیم بود، بخشی از مؤلفه‌های مؤثر در این روند عبارتند از:

۱. تداوم رشد جمعیت مناطق شهری و روستایی در حریم (نزدیک به ۴ میلیون نفر تا سال ۱۴۰۵)؛
۲. تداوم روند مهاجرت به شهرها و مراکز جمعیتی رو به رشد و روستاهای بزرگ واقع در حریم؛
۳. روند افزایشی هزینه‌های زندگی در شهر تهران و اجتناب ناپذیر بودن رانش بخشی از جمعیت به سکونت‌گاه‌های حاشیه‌ای؛
۴. تداوم تفاوت قیمت چشمگیر بین مرکز و حاشیه؛
۵. تداوم سیاست تمرکز زدایی از تهران (در کنار آن ناکارآمدی نسبی الگوهای فعلی مدیریت حریم و تعارضات قانونی در رسیدگی به مسائل آن (استانداردی تهران، ۱۳۸۶:۴۲)؛
۶. حرکت بطئی در حل مسائل و معضلات منطقه شهری تهران نظیر فعال‌سازی شهرهای جدید، آینده‌نگری گسترش‌های غیررسمی (مانند مرتضی‌گرد، میان آباد، صالح آباد، ریه، میمنت آباد و...؛
۷. وجود مراکز جمعیتی که به سرعت جمعیت‌پذیر می‌شوند (اجتناب‌ناپذیری تبدیل ۵۰ نقطه روستایی به شهر تا سال ۱۴۰۵) (زنجانی، ۱۳۸۶:۳۹)؛
۸. گسیختگی و ناتوانی در پوشش فضایی - عملکردی متناسب و کامل برای مقابله با حاشیه‌نشینی در پهنه حریم؛
۹. رشد مراکز اشتغال‌زا و جاذب جمعیت در منطقه جنوب و جنوب غرب مجموعه شهری تهران (اشرفی، ۱۳۸۹:۶)؛
۱۰. ظرفیت‌های نسبتاً بالا در جذب جمعیت توسط شهرک‌ها و روستاهای پیرامونی به صورت خودرو (به‌ویژه در حوزه اسلامشهر - رباط کریم) از رهگذر خلاءهای قانونی و ناهماهنگی سازمانی؛

مجموعه عوامل فوق در کنار فقدان شکل‌گیری مدیریت یکپارچه شهری و نهادینه نشدن روش‌های عملیاتی مؤثر در تمرکززدایی از تهران گویای تشدید معضلات ناشی از رشد اسکان غیررسمی - یا درخوش‌بینانه‌ترین وضعیت - عدم تقلیل مسائل کنونی است (سرور، ۱۳۸۹: ۲۳).

اجتناب ناپذیر بودن مسأله (حداقل در کوتاه‌مدت)

مناطق حاشیه‌نشین و سکونت‌گاه‌های خودانگیخته حریم شهرها به‌ویژه تهران به عنوان یک راه‌حل برای ارائه مسکن ارزان و اقتصادی برای کسانی که از درآمد و دستمزد بالایی برخوردار نیستند، محسوب می‌شود و تا هنگامی که مؤلفه‌های نابرابر ساز وجود داشته باشد، گسترش حاشیه‌نشینی نیز همچنان باقی خواهد ماند. در این میان پیش‌بینی نکردن فضای مسکونی کافی، مناسب و در استطاعت اقشار کم درآمد در طرح‌های کالبدی و توسعه شهری و اعمال استانداردهای خارج از توانایی گروه‌های کم درآمد عاملی تعیین کننده در گرایش فقرا به بازار غیررسمی بوده است (صرافی، ۱۳۸۱: ۷). این در حالی است که فقرا خارج از چارچوب مقررات و ضوابط موجود و با هزینه بسیار کمتر به مسکن در استطاعت خود دست می‌یابند. کم درآمدها با روی آوردن به ساختمان‌های یک طبقه و استفاده از مصالح ساده و کار کرده، نیروی کار خودی و حذف برخی از عملیات (رنگ و نما و غیره) می‌تواند بدون لطمه به سازه در ساختمان‌های یک طبقه تا ۵۰ درصد و چند طبقه تا ۷۵ درصد صرفه‌جویی کنند (ایراندوست، ۱۳۸۸: ۱۶۶). در نتیجه می‌توان گفت که پیوند تنگاتنگی بین دو مقوله گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و فقر شهری وجود دارد و تا زمانی که فقر شهری وجود داشته باشد، شکل‌گیری اسکان‌های بی‌ضابطه و تفکیک‌های غیررسمی زمین دور از انتظار نخواهد بود. البته نمی‌توان و نباید از شبکه‌های ثروت و زمین‌خواری که به مثابه مافیا عمل کرده و با توسل به زور و انواع روش‌های غیرمترافع دست به تصاحب منابع طبیعی و بیت‌المال می‌کنند، غافل بود که به نظر می‌رسد تا حدودی به تساهل سازمان‌های ذی‌ربط و یا عافیت اندیشی مدیران آنها برمی‌گردد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان تهران، ۱۳۸۵).

به اعتقاد بسیاری از محققان، تا برافتادن رسم حاشیه‌نشینی و تحقق عدالت و جامعه‌ای بدون فقیر با رفع کامل معضل مسکن راه نسبتاً طولانی هست و لازم است در راه تحقق این آرمان‌ها تمامی تلاش‌ها را بسیج و هدفمند ساخت. ولی با این حال بنا به نظرات برخی از متخصصان موضوع حریم، معضلات حریم کلان‌شهرها در مرحله اوج‌گیری خود می‌باشد و نمی‌توان به راحتی از کنار برخی تغییرات در زمین و دست‌اندازی‌ها به حریم گذشت، بلکه لازم است با جدیت این موضوع در دستور کار سطوح کلان‌مدیریتی کشور قرار گیرد. در هر حال این گروه برای گفته‌های خود دلایلی به شرح زیر را ارائه می‌کنند:

۱. تا زمانی که نابرابری‌های فضایی، اقتصادی و اجتماعی وجود داشته باشد، گسترش اسکان‌های خودانگیخته و غیرقانونی در حریم و پهنه‌های پیرامونی شهرها و به‌ویژه کلان‌شهرها هم وجود خواهد داشت (ایراندوست، ۱۳۸۶: ۵۷).

۲. افزایش جمعیت شهری، بالا بودن قیمت زمین و مسکن در شهرها، طبقه کم درآمد که به دنبال مسکن ارزان قیمت می‌باشد را به حاشیه شهرها می‌کشد.

۳. افزایش درآمد گروه‌های ضعیف اجتماعی و مهاجران روستایی نسبت به افزایش قیمت زمین و مسکن ناچیز است، این طبقه به ناچار زمین ارزان قیمت را در حاشیه و حریم شهرها جستجو می‌کند.

تا زمانی که نظام تخصیص منابع بتواند به توازن‌های فضایی، عدالت در فضا و عدالت اقتصادی و اجتماعی توفیق پیدا کند، سکونتگاه‌های غیررسمی و معضلات موجود در حریم کم و بیش به حیات خود ادامه خواهد داد (روستا، ۱۳۹۰: ۹). تا زمانی که رشد جمعیت، شهرنشینی و مهاجرت به طرف شهرها از توان و ظرفیت امکانات فراتر باشد و یا به عبارتی ضعف مدیریت و برنامه‌ها در شهرها (در نبود حکمروایی خوب شهری و منطقه‌ای) وجود داشته باشد و نتواند بیشتر از مهاجران و فقرای شهری برای آن‌ها اندیشه‌ای مبنی بر بهبود وضعیت‌شان ارائه دهد، آن‌ها راهکار مطلوب خودشان را که همان به اصطلاح دست‌اندازی به زمین حریم از رهگذر زیاده‌خواهان و ساخت و ساز عدوانی در حریم می‌باشد را انتخاب خواهند کرد (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۸۲).

با توجه به مباحث دو محور فوق می‌توان گفت که:

واقعیات موجود در تداوم روند مهاجرت، نابرابری‌های منطقه‌ای و اقتصادی، بطنی بودن ماهیت نهادینه‌سازی امر توانمندسازی و تحقق حکمروایی خوب شهری و منطقه‌ای، تغییرات گند در الگوهای توسعه اقتصاد شهری و منطقه‌ای، نهادسازی و سایر اصلاحات ساختاری در حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، حکایت از این واقعیت دارد که در خوش‌بینانه‌ترین وضعیت تا پانزده سال آینده مساله تعرض به زمین‌های حریم و به اصطلاح زمین‌خواری، فشار مهاجرتی به پهنه‌های پیرامونی شهرها و شکل‌گیری سکونت‌گاه‌های غیررسمی در همین میزان‌های کنونی کم و بیش تداوم خواهد یافت،^۱ هر چند گرایش شهرنشینی و روندهای مهاجرتی و عزم مدیریتی شکل‌گرفته بر شناخت و تحلیل ریشه‌ای مسأله، اندکی کاهش در ابعاد آن را نشان می‌دهد.^۲ البته این گزاره نمی‌تواند به معنی بی‌تفاوتی مدیریت باشد و به عبارتی دیگر این گفته دلیلی محکم بر جدی‌گرفت و تلاش شبانه‌روزی مدیریت‌های سطوح مختلف در پرداختن به حل معضلات شهری و منطقه‌ای است و تنها در این صورت است که می‌توان به تحقق صیانت و توسعه پایدار حریم امیدوار بود.

راهبردهای پیشنهادی

عوامل ایجادکننده و تبعات رشد سکونت‌گاه‌های غیررسمی در حریم تهران به‌قدری وسیع و متعدد است که بنا به ماهیت پدیده، طیف بسیار وسیعی از راهبردها را در بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت می‌طلبد. ولی با این حال برخی راهبردهای اولویت‌دار شامل موارد زیر مورد تأکید و اثرگذاری زیاد است:

۱ - البته رسیدن به چشم‌اندازی دقیق مستلزم انجام مطالعات وسیع و سنجش روند تغییرات کنونی و آینده‌نگری تغییرات هر یک از مؤلفه‌ها در بلندمدت دارد.

۲ - برای کسب اطلاعات بیشتر در خصوص نحوه آینده‌نگری و روند آتی رشد و تغییر در روند تغییرات حریم و اسکان‌های مراجعه شود به: سرور رحیم و روستا مجید، ۱۳۸۹ "آینده‌نگری گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در آذربایجان غربی" هفت شهر.

- سرور رحیم ۱۳۸۹ "روند مهاجرت، شهرنشینی و آینده‌نگری گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در منطقه شهری تهران، تحقیقات فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، پاییز ۱۳۸۹ واحد علوم و تحقیقات.

۱. بازبینی و
اجرائی کردن مصوبات هیات محترم وزیران در خصوص مدیریت یکپارچه و کنترل
رشد مجموعه شهری تهران به تاریخ ۸۲/۲/۱۰ و سایر مصوبات ذیربط در
برنامه‌های سوم، چهارم^۱(مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری
ایران، ۱۳۸۳:۳۶)؛
۲. انجام اصلاحات
لازم در قانون تعاریف محدوده و حریم (مصوب دیماه ۱۳۸۴) و سازگارسازی آن
با بروندهای الگوی پیشنهادی منطقه‌بندی و نظام مدیریتی پیشنهادی طرح
راهبردی حریم پایتخت.
۳. تدوین
آیین‌نامه‌های اجرائی لازم برای اجرائی کردن بندهای ۱۷۳، ۱۷۲، ۱۷۰ و ۱۴۷
قانون برنامه پنجم در خصوص مدیریت یکپارچه حریم.
۴. اجرای
برنامه‌های مصوب طرحهای ساماندهی و توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی
حریم و شکل‌گیری فعال ستادهای مربوطه.
۵. بسترسازی برای
ایجاد توسعه اجتماعی، فرهنگی با تأکید بر توانمندسازی مردم، نهادسازی،
حکمروایی شایسته و ظرفیت‌سازی در مدیریت مناطق حاشیه‌نشین؛
۶. رویکرد به عدالت
در فضا و باز توزیع ثروت به موازات رشد و بهره‌مندی همگانی از مواهب توسعه اقتصادی
و اجتماعی در کلیه برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای تهران؛

۱ - هیات محترم وزیران باستناد مطالعات طرح مجموعه شهری تهران، افزایش و رشد جمعیت منطقه کلانشهری تهران را با مصالح و منافع آینده منطبق ندانسته و سقف جمعیتی ۱۴ تا ۱۵ میلیون نفری را برای افق ۱۴۰۰ پیشنهاد و تصویب کرده‌است و تحقق این مهم را به اقدامات سختگیرانه و جدی در دو سطح متوسط ساخته‌است:
الف- اقدامات بنیادی در سطح ملی ب- اقدامات در سطح مجموعه و منطقه کلانشهری تهران.

معتوف کردن

.۷

برنامه‌های فقرزدایی از سیاست‌گذاری‌های مبتنی بر فقر درآمدی بر سیاست‌های مبتنی بر فقر قابلیت‌ی.

منابع

- استانداری تهران، ۱۳۸۶، سند ساماندهی مهاجرت استان تهران.
- ایراندوست کیومرث (۱۳۸۶). اسکان غیررسمی، جلوه‌ای از توسعه ناپایدار شهری. رساله دکتری دانشگاه شهید بهشتی.
- زنجانی حبیب‌اله (۱۳۸۶). مطالعه و تحلیل مجدد جمعیت مجموعه شهری تهران و بازنگری سهم جمعیت هر یک از حوزه‌های شهری و شهرهای جدید بر اساس سرشماری ۱۳۸۵. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان تهران (۱۳۸۵). سند ملی توسعه استان تهران.
- سرور رحیم (۱۳۸۸). مهاجرت معکوس، رویکردی نوین در تمرکززدایی از پایتخت. فصلنامه انجمن جغرافیا.
- سرور، رحیم (۱۳۹۰). جایگاه ارزیابی تأثیر اجتماعی در طرح جامع حریم پایتخت. همایش صیانت از حریم تهران، تهران: شهرداری تهران.
- سرور، رحیم؛ کارگر، بهمن (۱۳۹۰). شهر، حاشیه و امنیت اجتماعی. تهران: انتشارات سپهر
- سرور، رحیم (۱۳۸۸). آینده نگری گسترش سکونت‌گاه‌های غیررسمی منطقه شهری تهران. فصلنامه هفت شهر، شماره ۱۷.
- شرکت مهندسین مشاور طرح و کاوش (۱۳۹۰). طرح راهبردی حریم پایتخت.
- شیخی، محمد (۱۳۸۰). فرایند شکل‌گیری و دگرگونی سکونت‌گاه‌های خودرو پیرامون کلان‌شهر تهران. هفت‌شهر، سال سوم، شماره هشتم، دانشگاه شهید بهشتی.
- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵.
- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵.
- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵.
- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵.
- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵.
- وزارت راه و شهرسازی (۱۳۸۳). طرح پژوهشی بررسی حاشیه‌نشینی، دفتر برنامه‌ریزی و اقتصاد مسکن.
- وزارت راه و شهرسازی (۱۳۸۲). سند توانمندسازی و ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی.

- مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۸۳). گزیده مطالعات طرح راهبردی توسعه کالبدی، تهران.
- مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۸۶). مدیریت یکپارچه و حل مساله اسکان غیررسمی، تهران.
- صرافی، مظفر (۱۳۸۱). مهاجرت داخلی و مساله مدیریت شهری. مدیریت شهری، شماره ۱۰.
- اسکندری، زهرا (۱۳۸۷). متن سخنرانی در کارگاه توانمندسازی استان آذربایجان غربی. مورخ ۸۷/۱۲/۱ سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان غربی.
- کاظمیان، غلامرضا (۱۳۹۰). خوش‌بین به برنامه، بدبین به اجر. متن مصاحبه، فصلنامه شهر و ساختمان، سال نهم، شهریور و مهر.
- سالاری، محمد (۱۳۹۰). حریم شهر تهران. فصلنامه شهر و ساختمان، سال نهم، شهریور و مهر.
- رحیم پور، جواد (۱۳۹۰). گسترش شیب اجتماعی شهر تهران به حریم پایتخت. شهر و ساختمان، سال نهم، شهریور و مهر.
- رحیم پور، جواد (۱۳۹۰). حفاظت، ماموریت اصلی سازمان متولی کمربند سبز، شهر و ساختمان. سال نهم، شهریور و مهر.
- روستا مجید (۱۳۹۰). ناکارآمدی مدیریت حریم و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی، شهرداری تهران، همایش حریم.
- مهندسان مشاور طرح و کاوش (۱۳۹۰). پیشنهاد نظام اجرایی و قانونی مدیریت حریم پایتخت و تعیین حدود و مرزهای نهایی آن. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران.
- فرشیدی، حسین (۱۳۸۹). اهمیت حریم شهرها، شوراها. ماهنامه اطلاع رسانی، آموزشی و پژوهشی، شماره پنجم - شهریور ماه.
- اشرفی شهنی، اقبال (۱۳۸۹). چالش‌ها و رویکردها در مدیریت حریم شهری. شوراها، ماهنامه اطلاع رسانی، آموزشی و پژوهشی، شماره پنجم - شهریور ماه.